

C. AUTOREFERATY PRAC DOKTORSKICH

Jerzy S. Ossowski

Pisarze polscy w kulturze literackiej (1945—1948)¹

Historycy współczesnego życia literackiego miarodajnie rozpoznają funkcje literatury oraz społeczne role pisarzy w kulturze literackiej 1918 - 1939. Mają pewne wyobrażenia o misjach twórców piśmiennictwa literackiego podczas II wojny światowej i okupacji hitlerowskiej. Natomiast badania przemian zbiorowości pisarskich, analizy zachowań osób i działań instytucji zainteresowanych literaturą, krótko mówiąc, badania kultury literackiej, zwłaszcza odnoszące się do pierwszych lat Polski Ludowej - z powodu oczywistej jednostronności źródeł, tendencyjności ujęć, bądź braków metodologicznych - budzić muszą niedosyt.

Tymczasem funkcje literatury, społeczne role pisarzy w warunkach rewolucji polityczno-ustrojowej i kulturalnej są szczególnie interesujące, z tego chociażby powodu, że mimo zdecydowanych kontynuacji kształtowały się odmiennie. Warto sobie też zdawać sprawę, iż dzisiejsza społeczność literatów polskich, przede wszystkim generacji starszych, formowała się także w pierwszych latach powojennych, a obecne reakcje, role i postawy pisarzy mają swe niewątpliwe źródła także w doświadczeniach czasów, które opisujemy.

Kontekst kulturowy ówczesnej ogólnej sytuacji narodu rodzi szereg pytań: czy pochodzenie społeczne twórców odgrywało jakąś rolę w ich pozycji, postawie, udziale w życiu społecznym i rewolucji kulturalnej, które domeny literatury

przyciągały najliczniejsze grupy pisarzy, ilu wśród nich było przedstawicielei generacji dawnych, ilu wchodzących na arenę kultury literackiej, w jaki sposób "ludzie pióra" łączyli pracę literacką z wykonywaniem innych - i jakich - zawodów? Oczywiście opracowanie nasze nie pretenduje do przedstawienia wyczerpujących odpowiedzi na te kwestie, nie wyczerpuje rozległej i złożonej problematyki zmian struktury oraz dynamiki zbiorowości pisarskich w latach 1945 - 1948.

Podjmując próbę odpowiedzi na te, wrywkowo tutaj przywołane, pytania, chodziło o to, by formułowane wnioski oparte były na "twardych faktach". Zastosowaliśmy więc podejście metodologiczne umożliwiające opis społeczności "artystów pióra" na podstawie wskaźników statystycznych. W tym celu sporządziliśmy, głównie na podstawie serii I i II "Słownika współczesnych pisarzy polskich", listę "ludzi pióra" czynnych w pierwszej połowie XX wieku. Próbę tę - liczącą 1804 nazwiska - poddano, z punktu widzenia różnych jej cech /1. autoryzacja danych bio-bibliograficznych, 2. data urodzenia, 3. miejsce urodzenia, 4. pochodzenie społeczne, 5. nazwisko, 6. data śmierci, 7. okoliczności śmierci, 8. miejsce śmierci, 9. data rozpoczęcia studiów, 10. wykształcenie - kierunek i specjalizacja, 11. uczelnie, 12. uzupełnienie studiów krajowych, 13. uzupełnienie studiów za granicą, 14. data zakończenia studiów, 15. główna miejscowość, w której pisarz uczęszczał do szkoły średniej, 16. rodzaj debiutu formalnego, 17. data debiutu formalnego, 18. rodzaj debiutu książkowego, 19. data debiutu książkowego, 20. zawody paraliterackie w latach 1944 - 1949, 21. miejsce pobytu w latach 1944 - 1949 i roku 1939, 22. odnotowanie hasła osobowego w "Polskich pisarzach współczesnych" Bartelskiego, 23. odnotowanie hasła osobowego w poszczególnych tomach "Rocznika Literackiego", 24. płeć/, obliczeniom za pomocą komputera². Pozwoliło to na przeprowadzenie analiz wybranych kwestii w zakresie geografii literackiej, liczeb-

ności, składu demograficznego, społecznego, zawodowego, pokoleniowego literatów polskich aktywnych w latach tuż powojennych i epokach wcześniejszych.

Rozważając dylematy związane z powojenną kulturą literacką, a ściślej - z socjokulturowymi przemianami ówczesnych zbiorowości pisarskich, starano się uwzględnić specyfikę społeczno-histerycznej kondycji inteligencji polskiej, w której skład wchodziła społeczność twórców utworów literackich. Innymi słowy badanie działalności zawodowej, stratyfikacji pokoleniowych, ról socjokulturowych pisarzy relatywowano nasamprzód do praktyk grup inteligentkich, zaś mówiąc jeszcze precyzyjniej, do reprezentowanych przez nie systemów wartości w danych warunkach historycznych. Przedmiotem naszej uwagi była więc postawa inteligentka, rozumiana jako ugruntowany w zwyczajach i nawykach społecznego obcowania sposób zróżnicowania zbiorowości, sposób określany - przede wszystkim - w kategoriach stosunku do kultury. Głównym zadaniem rozprawy stała się zatem analiza społeczności literatów, w latach czterdziestych XX w., jako reprezentantów inteligencji twórczej.

Rozprawa składa się z trzech części. Pierwszą: "Fakty kulturowo-literackie - socjologia literatury - kultura literacka" /rozdziały I - III/ poświęcono powstaniu i rozkwitowi paradygmatu wiedzy o kulturze literackiej; drugą: "Pisarze - literaturoznawstwo - empiria" /rozdziały IV - VI/ problematyce artystów pióra we współczesnej socjologii literatury, z której wskazań metodologicznych korzystano przy opracowaniu własnego warsztatu badawczego; natomiast w części trzeciej: "Literaci - inteligentka - społeczeństwo" /rozdziały VII - X/ zajęto się społeczno-kulturową pozycją inteligentki polskiej, a zatem pozycją warstwy stanowiącej grupę odniesienia dla formacji twórców sztuki literackiej.

Przyjmowaliśmy, zgodnie z aktualnymi zasadami filozofii nauki, iż każde widzenie przedmiotu obciążone jest teorią do tego stopnia, że stany rzeczy wyjaśniane w faktach są "teoretycznymi stanami rzeczy". Zatem trójdzielna kompozycja rozprawy, umotywowana we "Wstępie", pomyślana była tak, aby ustalenia teoretyczne, pojęciowo-terminologiczne tudzież wnioski metodologiczne badań kultury literackiej można było wyzyskać w partiach i rozdziałach analityczno-opisowych.

Rozdział I: "Kryzys i senizma socjologii literatury" przedstawia przykłady dorobku naukowego historyków literatury zajmujących się badaniami współczesnego życia literackiego w Polsce. Zawiera krytykę tychże badań, z punktu widzenia ich właściwości poznawczych i heurystycznych, prowadzoną przez literaturoznawców proponujących komunikacyjne modele ujęć socjologiczno-literackich.

Rozdział II: "Nowoczesne drogi badań kultury literackiej" poświęcony został podstawowym osiągnięciom szkoły badawczej S. Żółkiewskiego. Jej przedstawiciele specjalizują się w wyjaśnianiu społecznych procesów komunikacji literackiej, szukają odpowiedzi na pytanie: "co ludzie robią z literaturą?". Poza dorobkiem wspomnianej szkoły prezentujemy grupę twórców rozumiejących przez kulturę literacką zespół przeświadczeń dotyczących literatury /M. Głowiński, J. Sławiński/. Uczni ci starają się rozwiązać kwestie: "czym jest literatura, w jaki sposób funkcjonują normy i style jej odbioru?". Obie współzawodniczące teorie umieszczamy we wspólnym "nurcie krytycznym", burzącym dotychczasowe wzorce badań socjologiczno-literackich.

W rozdziale III: "Główne problemy wiedzy o kulturze literackiej" omówiono szczegółowo paradygmat badawczy S. Żółkiewskiego, oparty na interdyscyplinarnym oraz modelowym ujęciu nadawców, pośredników i odbiorców tekstów, wspólnie stanowiących zasadnicze, zewnętrzne składniki procesów społecznej komunikacji literackiej.

Drugą część rozprawy otwiera rozdział IV: "Literaci w perspektywie współczesnej nauki polskiej". Przedstawiono tutaj powojenne badania wspólnot pisarzy, które wyszły z warsztatów historyków, socjologów i literaturoznawców. W tym kontekście zaprezentowano specyfikę ujęć stosowanych przez znawców wiedzy o kulturze literackiej. Ci ostatni podejmują wysiłki stworzenia funkcjonalnej typologii społecznych ról pisarskich.

Rozdział V: "Stan i potrzeby badań kultury literackiej 1945 - 1948" charakteryzuje dokonania historyków literatury w zakresie stawiania i rozwiązywania problemów wczesnopo wojennego życia literackiego. Zwrócono tutaj uwagę na opracowania źródłowe, dokumentacyjne tudzież faktograficzne mogące mieć zastosowanie w warsztacie badawczym historyka kultury literackiej, szczególnie zainteresowanego sprawami nadawców-pisarzy.

Rozdział VI: "Charakterystyka dokumentacji i wiedzy źródłowej" poświęcono metodycznej analizie materiałów biobibliograficznych, na jakich oparto własne badania społeczności literatów. Były to dane słownikowe uzupełnione faktami zawartymi w "Nowym Korbucie", "Rocznikach Literackich" oraz informatorze "Polscy pisarze współcześni". W oparciu o zebrane informacje merytoryczne dokonano za pomocą komputera kwantyfikacji wybranych cech społecznych, demograficznych i kulturowych zbiorowości literatów polskich czynnych na przełomie XIX i XX wieku. Osiągnięte rezultaty przedstawiono w postaci tablic rozmieszczonych w poszczególnych partiach rozprawy.

Rozdział VII: "Inteligenci jako twórcy kultury reprezentacyjnej narodu" otwiera ostatnią część pracy, w której staramy się wyjaśnić socjokulturową genealogię literatów polskich i jej wpływ na wzory zachowań i postawy "ludzi pióra" pō 1945 r. Prezentujemy przy tym szlachecki rodowód

inteligencji twórczej, jej ewolucję pod wpływem XIX- i XX-wiecznych przemian politycznych, społecznych, cywilizacyjnych, aż do 1949 r.

Dla badacza dziejów kultury literackiej ustalenie społecznych źródeł rekrutacji zbiorowości pisarskich ma znaczenie pierwszorzędne. Czynniki pochodzenia klasowo-warstwowego ujmowaliśmy więc aktywnie zakładając, iż "zmusza" on jednostki do rozwinięcia istotnych cech kulturowych, wzorców zachowań społecznych i motywacji. W związku z tym Robert K. Merton stwierdza: "rodzice służą za pas transmisyjny dla wartości i celów grupy, do której należą - przede wszystkim swej klasy społecznej lub klasy, z którą się sami identyfikują"³. Aby ustalić, jakie orientacje kulturowe, prezentowane w ciągłym strumieniu nakazów i standardów ze strony rodziców /ojca/ przyswajać mogli /musieli/ pisarze czynni po II wojnie światowej przeprowadziliśmy bilans statystyczny.

W naszym rejestrze globalnym uwzględniliśmy 1504 hasła osobowe. Po wyłączeniu 422 nazwisk pisarzy zmarłych w latach 1917 - 1944 oraz autorów urodzonych w roku 1933 lub później, bowiem ci ostatni debiutowali dopiero w latach pięćdziesiątych, otrzymaliśmy selektywny zestaw 1319 współtwórców kultury literackiej w latach 1945 - 1948, czyli populację podstawową. Warto mieć na uwadze, iż na czoło rodowodu klasowo-warstwowego wysuwa się stale kategoria inteligencji, co ilustruje poniższa tabela.

Podstawowym mechanizmem socjalizowania przyszłych literatów w kategoriach zamierzeń kulturowych oraz zakorzenionych obyczajów, które kultywowali w określonych społecznych ramach pamięci, było oddziaływanie prototypów socjokulturowych charakterystycznych dla kręgów grup inteligentkich. Zresztą społeczne struktury warstwy "ludzi oświeconych" wywierały /wywierają/ trwałą i wyraźną presję na zachowania pisarzy przez całe ich życie, innymi słowy stano-

wią podstawowy element tego, co Linton nazwał "wzorami kulturowymi życia grupowego"⁴.

Pochodzenie społeczne pisarzy	Populacje badawcze			
	Rejestr globalny		Rejestr podstawowy	
	N	%	N	%
Inteligencje	877	48,6	702	53,6
Mieszczańskie	148	8,2	85	6,5
Chłopskie	146	8,1	116	8,9
Robotnicze	134	7,4	122	9,3
Ziemiańskie	131	7,3	67	5,1
Burżuazyjne	17	0,9	13	1,0
Brak danych	351	19,5	204	15,6
Razem	1804	100	1319	100

Rozprawa nasza pragnie potwierdzić, iż zainteresowania wytyczone społeczno-politycznymi dążeniami inteligencji, jej kulturowo znormalizowanymi zachowaniami stanowiły najczęstsze wzory oraz motywy działania literatów polskich końca XIX i pierwszej połowy XX w. Prawomocność tej opinii potwierdzają, w pewien specyficzny sposób, analizy struktur zawodów pozaliterackich "ludzi pióra".

Dane ilustrujące pochodzenie pisarzy na przełomie XIX i XX w. w pewnym stopniu wskazują również na dynamikę przeobrażeń i ruchliwość społeczną inteligencji twórczej oraz grup funkcjonujących poza jej granicami. Dla interpretacji tych zjawisk sugestywną, lecz nazbyt chyba optymistyczną hipotezę o demokratyzacji kultury inteligenckiej w połowie XIX stulecia wysuwają uczeni związani z Pracownią Struktur Społecznych IH PAN /R. Czepulis-Rastenis, J. Leskiewiczowa/, choć na ten sam temat znaleźć można odmienne, bardziej sceptyczne opinie badaczy związanych także

z tą placówką /J. Jedlicki, W. Kula, J. Tazbir/, którzy uświadamiają, że na terenach, gdzie spodziewać by się można procesów amalgamacyjnych - życie odtworzało bariery o wyraźnie stanowym charakterze. Sądzić można, iż dopiero im bliżej naszego wieku, tym świadomość kapitału kulturalnego wśród intelektualistów, twórców, pisarzy coraz rzadziej rodziła poczucie wyższości wobec innych warstw, często natomiast pobudzała aktywność społeczną, chęć działania na rzecz poprawy warunków życia i rozwoju kulturalnego całego społeczeństwa.

Natomiast inteligencja wywodząca się z chłopów, a z czasem i robotników, wywodząca się zatem z kategorii "wydziedziczonych z kapitału kulturalnego", który był w tej warstwie wymagany, wszystko zawdzięczać musiała własnym osiągnięciom. Wchodziły do niej jednostki wyraźnie wyselekcjonowane pod względem talentu i gotowości do wysiłku intelektualnego, jak Kasprowicz, Orkan, Pigoń, Bujak, Przyboś, Młodożeniec, Czuchnowski i tylu innych. Ta rosnąca w znaczenie, "wysferzająca się" kategoria kulturalnego awansu stawała się z czasem coraz liczniejsza, ale wciąż statystycznie niewielka - nawet w dwudziestoleciu międzywojennym, kiedy na Parnas literacki wiodły szerokie trakty ruchu ludowego i regionalistycznego.

Inteligencja polska XX w. - jako warstwa - wywodziła się ze szlachty i burżuazji, dopiero potem drobnomieszczaństwa, a na szarym końcu z robotników bądź chłopów⁵. Zbiorowość pisarzy była pod tym względem bardziej demokratyzowana. Tu pochodzenie burżuazyjne posiada najmniejszą liczbę osób, natomiast sektor mieszczański, robotniczy i chłopski zbliżone są pod względem wielkości. Wskaźniki nasze potwierdzają ustalenia wcześniejszych badań w tym zakresie⁶. Społeczności chłopskie, robotnicze i mieszczańskie dostarczyły powojennej kulturze literackiej mniej więcej zbliżony odsetek osób; wyraźnie mniejszy procent dało zie-

mianstwo, zaś z szeregów burżuazji nie wywodził się nawet 1% "ludzi pióra". W zjawiskach tych dostrzegamy zmieniającą się dynamikę kulturotwórczą poszczególnych klas i warstw społecznych. Omawiane procesy nabierają szczególnej wymowy w kontekście ogólnych przemian społeczno-ustrojowych, które zapewniły - w stopniu zdecydowanie większym niż przed wojną - awans dzieci robotników oraz chłopów do szeregów twórców literatury.

Rozdział VIII poświęcony losom ludzi tworzących kulturę i literaturę po 1939 r. nazwaliśmy: "Inteligencja w latach wojny i okupacji". Przedstawiamy w nim zaangażowanie ówczesnych środowisk w organizowanie konspiracyjnej kultury literackiej, która spełniała szereg ważnych funkcji społecznych i patriotycznych w walce z faszyzmem niemieckim. O pełnym poświęceniu udziale pisarzy, ludzi nauki i sztuki, intelektualistów w akcji oporu antyhitlerowskiego świadczą także ogólne "Straty wojenne wśród inteligencji twórczej". Tak zatytułowaliśmy traktujący o nich rozdział IX.

Ostatni rozdział pracy: "Pisarze i inteligenci na nowym scenie dziejów 1945 - 1948" pełni rolę podsumowującą. Zastanawiamy się w nim nad pozycją społeczną inteligencji twórczej w całym szeregu przemian rewolucyjnych, gdy do wspólnego rdzenia, jakim były profesje umysłowe, dołączać zaczęły różne socjokulturowe i zawodowe postaci oboczne o świeżym - robotniczym i chłopskim, rodowodzie, a stare kryteria prestiżu mieszać z nowymi. Analizując w szerokim kontekście historycznym ówczesną sytuację ekonomiczną /poziom konsumpcji, stopa życiowa, dostępność książek i czasopism itp./ oraz społeczno-polityczną /walki polityczne i zbrojne, antagonizmy klasowo-warstwowe, moralno-obyczajowe itd./ rozważamy wpływy owego kontekstu na postawy pisarzy, na ich społeczną samowiedzę. Dowodzimy, że w zmieniających się warunkach ustrojowych inteligencja dawna, wspólnie z intelligen-

cją wojenno-okupacyjną ukształtowaną w państwie podziemnym, będąca przedstawicielką minionego porządku tudzież niegdysiejszych tradycji i systemów wartości, innymi słowy reprezentująca własną "historię przeżyta" i własną "pamięć historyczną", nastawiona zazwyczaj antagonistycznie wobec "historii wyuczonej" inteligencji "początkującej", znajdowała się częstokroć w trudnym położeniu zarówno z powodu komplikacji subiektywnych, jak również z racji rewolucyjnych przeobrażeń porządku społecznego.

Naturalną konsekwencją pauperyzacji środowisk pisarskich było zjawisko wielozawodowości. Analizując główne profesje uprawiane najdłużej przez danego twórcę w interesującym nas okresie, zauważamy, że układ struktury zajęć zarobkowych literatów wyrasta z tradycji dwudziestolecia międzywojennego, kiedy na czoło listy wysuwają się zawody typowo inteligenckie⁷. Zwracamy uwagę na ten fakt, on to bowiem sprawia, iż pisarze współcześni są, by tak powiedzieć, "inteligentami zwielokrotnionymi". Dominują wśród nich profesje /o względnie stałej pozycji i prestiżu/ związane z wyspecjalizowanymi dziedzinami kultury literackiej: redaktorów czasopism, pracowników wydawnictw, naukowców, tłumaczy, działaczy kulturalno-oświatowych itp.⁸. Razem z zajęciami ściśle pisarskimi należą one do zespołu zawodów organizujących i obsługujących komunikację literacką, słowem - podtrzymujących kontakty pisarzy z czytelnikami. Pobieżny nawet bilans unaoczniliby, że stanowią one 2/5 wszystkich profesji "pobocznych". To wysokie miejsce prac zarobkowych związanych z wyspecjalizowanymi funkcjami komunikacyjnymi przy obsłudze rynku czasopiśmienniczego, wydawniczego i upowszechniania /redaktor, nauczyciel akademicki, pedagog, pracownik kulturalno-oświatowy, tłumacz, bibliotekarz/ świadczyć może o stopniowym krzepnięciu układu powojennej kultury literackiej. Wśród pisarzy wiązywały się wtenczas grupy spełniające funkcje koopta-

cyjne, tzn. tworzące różnego rodzaju zespoły opiniodawcze, konsultacyjne, ekspertów w celu angażowania do współdziałania szerszych kręgów osób uczestniczących w życiu literackim.

W zarejestrowanej próbie podstawowej znalazło się około 2/5 pisarzy, którzy mimo, iż byli nosicielami kultury literackiej, pracę pisarską uprawiać musieli niejako w czasie wolnym, na marginesie innych zajęć zawodowych. Sposób trzeźwienie to nasuwa inny jeszcze wniosek: w kulturze literackiej 1945 - 1948 prowadziło to do współwystępowania obok profesji humanisty, myśliciela, intelektualisty paralelnej wobec niej roli pisarskiej. Istnieje spore prawdopodobieństwo, że nauczyciele akademicki poświęcając się działalności pisarskiej z reguły występowali w tradycyjnych rolach ekspertów kultury, redaktorów popularnej prasy codziennej, realizowali role techników literackich, a ludzie czerpiący środki utrzymania z działalności społeczno-politycznej odgrywali rolę pisarzy-działaczy. Zdaniem S. Żółkiewskiego owi pisarze-ideolodzy i pisarze-technicy władzy dominowali tuż po wojnie kształtując nowy, upolityczniony model literatury zaangażowanej⁹.

Sygnalizując powyższe problemy pamiętać musimy przy tym, że wśród wykształconej czołówki występowało wiele charakterystyczne - najintensywniejsze w całej historii Polski Ludowej - zjawisko zmiany miejsca zatrudnienia i zmiany zawodów. Ruchliwość ta spowodowana była organizacją, reorganizacją ewentualnie likwidacją instytucji literackich, przeniesieniami służbowymi, zmianami stanowisk, poziomem wykształcenia oraz kwalifikacji, przynależnością partyjną, awansami, degradacjami, aspiracjami i doświadczeniami życiowymi pisarzy, słowem brakiem stabilizacji społeczno-gospodarczej i polityczno-kadrowej.

W takim nadzwyczaj skomplikowanym stanie "wichrowatości społecznej" odbywała się odbudowa potencjału materialnego

i personalnego kultury literackiej. Rozważając tworzenie materialnych oraz technicznych czynników komunikacji literackiej /odbudowa prasy, ruchu edytorskiego i księgarskiego, rozwój czytelnictwa i sieci bibliotek/, prezentując wędrówki pisarzy /repatriacje, emigracje, migracje wewnętrzne, rozmieszczenie pisarzy w ośrodkach literackich/ doszliśmy do wniosku, że nasilenia oraz chaos powojennych - żywiołowych bądź zorganizowanych - przemieszczeń twórców i odbiorców tekstów literackich, a więc także instytucji zainteresowanych literaturą, siłą rzeczy pociągał za sobą chaos komunikacji społecznej i entropię literackiej opinii społecznej.

Z badań podjętych w rozprawie wynika zatem, że dynamika społeczna lat 1945 - 1948 znajdowała kontynuację w kulturze literackiej, która realizowała ową dynamikę za pomocą własnych środków społecznej komunikacji literackiej. Okres głębokich zmian historycznych przeobrażał również społeczne miejsce i społeczną rolę współtwórców rzemiosł literackich, co widoczne było chociażby w powieści tzw. "inteligenckich obrachunków". Postępujące w latach powojennych upolitycznienie życia literacko-artystycznego przyniosło wykryształizowanie się - konkurencyjnego względem innych - wzoru roli pisarza-działacza.

Opinie i nastroje świata społecznego literatów były najczulszym sejsmografem poglądów i postaw całej warstwy, w skład której wchodziłi twórcy i konsumenci literatury. Zmiany świadomości poetów, prozaików, krytyków literatury polegały przede wszystkim na ich krytycznym stosunku do współczesnej inteligencji, na rewizji jej socjokulturowych funkcji w zmieniającym się społeczeństwie powojennym. Rola pisarzy polskich w rewolucyjnej zmianie dziejów była, jak wykazała historia sięgająca od Kuźnicy Kołłątajowskiej do "Kuźnicy" Łożkiewskiego, szczególnie znacząca.

PRZYPISY

¹ Streszczenie rozprawy doktorskiej. Promotor: prof. dr hab. Bolesław Faron /WSP Kraków/. Recenzenci: prof. Stefan Żółkiewski /IBL/, prof. dr hab. Józef Z. Białek /WSP Kraków/, doc. dr hab. Krzysztof Dmitruk /IBL/. Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie, 1985.

² W tym miejscu składam serdeczne podziękowanie dr Maciejowi Pękali z Międzywydziałowego Zakładu Elektronicznej Techniki Obliczeniowej WSP w Krakowie za matematyczno-komputerowe opracowanie bazy informacyjnej do całej pracy.

³ R. K. Merton, Teoria socjologiczna i struktura społeczna, przełożyli E. Morawska i J. Wertenstein-Żuławski, wstęp i redakcja Jerzy J. Wiatr, Warszawa 1982, s. 200.

⁴ R. Linton, Kulturowe podstawy osobowości, przełożyła A. Jasińska-Kania, wstępem opatrzył J. Szacki, Warszawa 1975, *passim*.

⁵ J. Szczepański, Zmiany w strukturze klasowej społeczeństwa polskiego, w: Przemiany społeczne w Polsce Ludowej. Studia pod red. A. Sarapaty, Warszawa 1965, s. 28; tenże, Materiały do charakterystyki ludzi polskiego świata naukowego w XIX i początkach XX w., w: Odmiany czasu teraźniejszego, Warszawa 1971, s. 51.

⁶ Por.: A. Wallis, Informacje statystyczne o pisarzach, którzy debiutowali w latach 1900 - 1950, w: Problemy socjologii literatury, pod red. J. Sławińskiego, Wrocław 1971, s. 363 - 366; A. Siciński, Literaci polscy. Przemiany za wodu na tle przemian kultury współczesnej, Wrocław 1971, s. 49 - 51; K. Dmitruk, Literatura - społeczeństwo - przesterzeń, Wrocław 1980, s. 154 - 156.

⁷ K. Dmitruk, op. cit., s. 193 - 194.

⁸ Tamże, s. 188.

⁹ S. Żółkiewski, Na przykładzie "Kuźnicy", w: Kultura - socjologia - semiotyka literacka, Warszawa 1979, s. 110.